

APIE KNYGĄ

Prašmatnių didikų puotų šurmuly, galingų imperijų triumfas bei nuopuolis, detektyvo verti politiniai sąmokslai ir intriguojančios valdovų meilės istorijos tarsi filme vaizduotėje sukasi kadrai, suklijuoti iš atsiminimų, senelių pasakojimų, skaitytų knygų, matytų televizijų laidų ar kompiuterinių žaidimų. Sovietų Sąjungos okupacijos laikais Lietuvos istoriją, ištisoms žmonių kartoms plaudami smegenis, nutylėdami, klastodami faktus, perrašinėjo svetimieji. Lyg kreivų veidrodžių karalystėje niekšai tapo herojais, o didvyriai virto nusikaltėliais. Dabar esame laisvi, bet vis dar pasakojamų melagienų sraute nebijokime patys, be pakistų suflerių sąžiningai vertinti praeities.

Gyvename XXI amžiuje supami modernių skaitmeninių technologijų, keičiančių įprastą knygos skaitymo supratimą. Ši daugybė iliustracijų, žemėlapių, rašytinių šaltinių ištraukų turinti knyga taip pat yra kitokia. „Iliustruotos Lietuvos istorijos“ žanrą gal reikėtų vadinti istorijos kokteiliu, į visumą jungiančiu vaizdą ir žodį, akademines žinias ir publicistiką, skirtingus turinio epizodus ir siužeto linijas, praeitį bei dabartį. Skaitytojai čia ras visko: lūžinius Lietuvos istorijos įvykius, epochines pergales, ne mažiau svarbius kultūros laimėjimus, kasdienio gyvenimo epizodus ir įdomybes, didžias mūsų moteris ir vyrus. Beveik kiekvienoje temoje skirta vietos Lietuvos sostinės Vilniaus istorijai.

Knygos autorius yra Vilniaus universiteto Istorijos ir Komunikacijos fakultetų absolventas, besidomintis istorijos didaktika, paveldo komunikacija ir muzeologija, parašęs populiarių istorijos vadovėlių bei mokymo priemonių. Ačiū visiems, prisidėjusiems prie šios knygos sukūrimo.

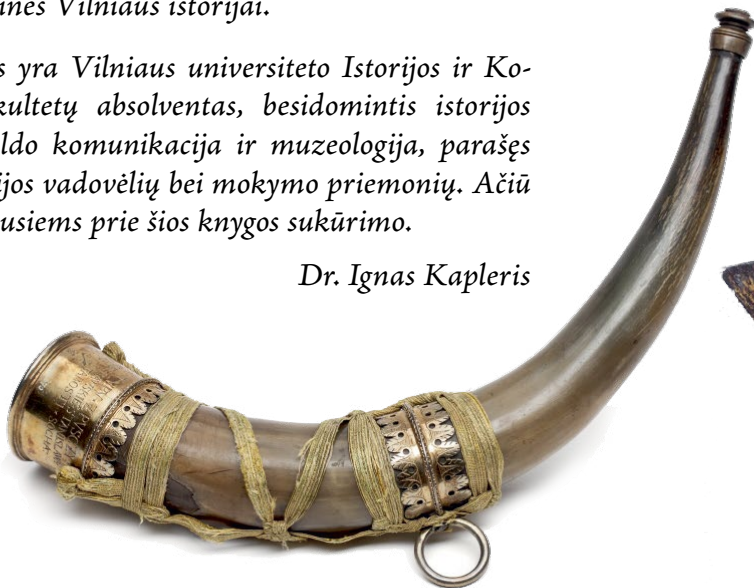
Dr. Ignas Kapleris

► Trimito vėliava su Abiejų Tautų Respublikos valdovo Zigmanto Vazos herbu. XVI a. pradžia.

► Sidabrinis LDK kanclerio didiko M. Radvilos Juodojo medalis. 1563 m.

► Paauszuotas LDK didiko M. K. Radvilos Našlaitėlio turnyrinis šalmas. Apie 1573 m. pagamintas Augsburgėje (dab. Vokietija).

▼ ATR valdovo Zigmanto Vazos medžioklinis ragas, pagamintas iš paskutinio Europos tauro ragų fragmentų. 1620 m.

I SKYRIUS

IŠ ŪKŲ IŠNIRUSI

PAGONIŲ DIDVALSTYBĖ

Lietuvių protėviai – baltai	14
Kelias iki lietuvių tautos	16
IŠ ARČIAU: Piliakalnių kraštas	18
Dievų ir deivių pasaulis	20
Gyvenimas gamtos ratu ir dausos	22
IŠ ARČIAU: Baltų auksas gintaras	24

26	Nuo paminėjimo iki Lietuvos valstybės
28	Lietuvos valstybės teritorijos kaita XIII–XVIII a. pabaigoje
30	Sausumos vikingai lietuviai
32	IŠ ARČIAU: Baltų jūrų vikingai kuršiai
34	Mindaugas – Lietuvos karalius
36	IŠ ARČIAU: Vorutos ir Mindaugo kapo paslaptys

Valdant Gediminaičių dinastijai	38
XIII–XIV a. Lietuvos monarchai	40
Gediminaičių dinastija, XIII a. pab. – XV a. genealoginis medis	42
IŠ ARČIAU: Šventaragio slėnis Vilniuje	43
IŠ ARČIAU: Kernavė – Lietuvos Troja	44
Karingų stabmeldžių visuomenė be rašto	46
IŠ ARČIAU: Sapnas apie geležinį vilką	48
Pagoniškos imperijos ekspansija į rytus	50
IŠ ARČIAU: Aukso orda: draugai ar priešai?	52

54	Karas su katalikiška Europa
56	IŠ ARČIAU: Baltų misionieriai kankiniai
58	Taikias misijas keičia krikštas kalaviju
60	Didžiųjų pergalių metas
62	Žūtbutinės kovos prie Nemuno
64	IŠ ARČIAU: „Karo turistai“ iš Europos

II SKYRIUS

VIDURAMŽIŲ RUDUO MILŽINŲ PAŪKSMĖJE

Lietuva ateina į katalikišką Europą	68
Vedybos su Lenkija	70
XIV–XVI a. LDK valdovai	72
IŠ ARČIAU: Paskutinis pagonių riteris	74
Lietuvos krikštas	76
IŠ ARČIAU: Vilnius – kryžiuočių neįveikta tvirtovė	78

80	Vytauto Didžiojo laikai
82	Vingiuotas kelias į valdžią
84	IŠ ARČIAU: Vorsklos katastrofa
86	Didysis karas
88	IŠ ARČIAU: EPOCHINĖ ŽALGIRIO PERGALĖ
90	Nekarūnuotas Lietuvos karalius
92	IŠ ARČIAU: Valdovų panteono mįslės

Valdant Jogailaičiams	94
Lietuviška Europos dinastija	96
Jogailaičių dinastija. XIV a. pab. – XVI a. II pusės genealoginis medis	98
IŠ ARČIAU: Šv. Kazimieras – Lietuvos globėjas	100
Ponų taryba ir Seimas	102
Grėsmės iš rytų	104
IŠ ARČIAU: Maskvos princesė Vilniuje	106
IŠ ARČIAU: Oršos triumfas	108

110	Europėjanti visuomenė
112	Dievo tvarka – luominė visuomenė
114	Miesto oras daro žmogų laisvą
116	IŠ ARČIAU: Hado karalystė Vilniuje
118	Ponai ir baudžiauninkai
120	Rašto kultūra ir švietimas
122	Lietuviška gotika Napoleono delne

III SKYRIUS

RENESANSAS, REFORMACIJA IR RESPUBLIKA

Kultūros aukso amžius	126
Itališka mada – renesansas	128
IŠ ARČIAU: Juodoji karalienė Bona Sforca	130
Humanizmas ir spausdintas žodis	132
IŠ ARČIAU: Lietuvos Romeo ir Džuljeta	134
Reformacija ir raštija lietuvių kalba	136
Popiežius ar Jonas Kalvinas?	138

140	Drauge su Lenkija
142	Liublino unija
144	IŠ ARČIAU: Karas dėl Livonijos
146	Lietuva naujoje valstybėje
148	IŠ ARČIAU: Lietuvos Statutas – bajorų konstitucija

Tolerancijos židinys Europoje	150
IŠ ARČIAU: Nepakantumo proveržiai	152
Vytauto Didžiojo saracėnai: karaimai ir totoriai	154
Lite ir litvakai	156
IŠ ARČIAU: Didžioji sinagoga – Šiaurės Jeruzalės šerdis	158
Baltarusių ir ukrainiečių tautų lopšys	160
IŠ ARČIAU: Stačiatikiai tarp Maskvos ir Romos	162

IV SKYRIUS BAROKINĖ KATALIKYBĖS TVIRTOVĖ

Karalių reikia rinkti	166
ATR elekciniai valdovai. XVI a. II pusė – XVIII a. pab.	168
Pabėgęs karalius	170
Vengras karaliaus soste	172
Švedijos Vazų dinastija	174
Nuo „Savų“ iki Saksų	176
IŠ ARČIAU: Lietuvos pėdsakai Vavelyje	178

180	Bajorų tauta ir valstybė
182	Didikai ir plikbajoriai
184	Bajorų gyvenimas
186	Bajorų demokratija
188	Pavietyų seimeliai
190	IŠ ARČIAU: „Tėvynės tėvai“ Radvilos

Nesibaigiantys Respublikos karai	192
Užjūrio grėsmė iš Švedijos	194
IŠ ARČIAU: Lietuvių Achilas – J. K. Chodkevičius	196
Lietuviai Kremliuje ir maskvėnai Vilniuje	198
Kovos prieš Osmanų imperiją	200
IŠ ARČIAU: Sparnuotieji husarai	202
Didysis Šiaurės karas dėl Baltijos	204

206	Sidabrinė baroko kultūros epocha
208	Lietuviško baroko perlai
210	IŠ ARČIAU: Bažnyčios kariai jėzuitai
212	„Iš čia kylama į žvaigždes“ – Vilniaus universitetas
214	Rūpinimasis tikėjimu ir lietuvių kalba
216	IŠ ARČIAU: Baroko klajoklis Radvila Našlaitėlis

V SKYRIUS KARŠTA RESPUBLIKOS BOBŲ VASARA

Apšvietos blyksnis valstybės saulėlydyje	220
Pirmoji švietimo ministerija Europoje	222
IŠ ARČIAU: Laisvės sala baudžios vandenynė	224
Menas pagal antikos pavyzdį	226
IŠ ARČIAU: Bažnyčių motina – Vilniaus katedra	228

230	Juodųjų erelių apsuptyje
232	Paskutinis valdovas
234	Pirmasis mėginimas išsivaduoti ginklu
236	Plėšrūnai dalijasi grobį
238	IŠ ARČIAU: „Nežudykite Tėvynės“

	Reformų metas	240
	Gegužės 3-iosios Konstitucija	242
IŠ ARČIAU: Apšvietos šaukliai laisvieji mūrininkai		244
	Pirmoji Lietuvos Konstitucija	246
	Konstitucijos gynboje	248

250	Tado Kosciuškos sukilimas
252	„Turėkim širdy drąsybę“ – sukilimas LDK
254	IŠ ARČIAU: Saliutas didvyriams Vilniaus gynėjams
256	Galas Respublikai
258	Trečiasis padalijimas ir valstybės žlugimas

Žymiausios Lietuvos	istorijos asmenybės	260
Vietovardžių rodyklė		265
Asmenvardžių rodyklė		276
Iliustracijų šaltiniai		286

IV BAROKINĖ KATALIKYBĖS TVIRTOVĖ

XVII amžius Europos istorijoje yra sparčios kapitalizmo plėtros, europiečių įsiviešpatavimo pasaulyje, absoliutinių monarchijų iškilimo laikai. Pasaulietišką renesansą keitė katalikybės pergalių prieš reformaciją įkvėpta Baroko kultūros epocha. 1569-ieji, Liublino unijos metai, yra svarbus ne tik Lietuvos valstybingumo raidos, bet ir kultūros laikotarpio riboženkliis. Ši data žymi baroko pradžių, siejamą su pirmųjų jėzuitų atvykimu į LDK. Vilniaus universitetą įsteigę jėzuitai buvo itin reikšminga kontrreformacijos jėga, daug nusipelnusi Lietuvos kultūrai ir švietimui. Įmantriems baroko meno kūriniams būdingi spalvų bei formų kontrastai. Jei reikėtų apibūdinti baroko dvasią Lietuvoje, tai būtų kažkas įmantru, prieštaringa, tarsi sulipdy-

ta iš sarmatų Horacijumi vadinto M. K. Sarbievijaus eilių ir tikslų Kazimiero Semenavičiaus artilerijos vadovėlio brėžinių. Didingi to meto LDK baroko architektūros perlai kilo lietuvių ir lenkų bajorams liejant kraują nesibagiančiuose Abiejų Tautų Respublikos karuose su kaimynėmis: protestantiška Švedija, stačiatikiška Rusija ir musulmoniška Osmanų imperija. Nuolatinių pavojų supama valstybė buvo katalikybės tvirtovė (antemurale Christianitatis), o bajorai – riteriai, katalikiškos Europos civilizacijos gynėjai nuo „barbarų“. Lietuva drauge su Lenkija buvo laisvės, bajorų demokratijos židinys Europoje ir sudarė tvirtą barjerą Rytų despotijų ekspansijai į Vakarus.

1604 m.
Kazimieras Jogailaitis
skelbiamas šventuoju,
Lietuvos globėju

1605 m.
Salaspilio mūšis

1621 m.
Chotyno mūšis

1587–1668 m.
Vazų dinastijos
viešpatavimas

1604–1618 m.
suirutė Rusijoje ir ATR
karai su ja

1613 m.
išleidžiamas
M. K. Radvilos Našlaitėlio
LDK žemėlapis

1610–1612 m.
lietuvių ir lenkų
karių įgula Maskvos
Kremliuje

1600–1629 m.
ATR karas su Švedija

1625 m.
išleidžiamas
M. K. Sarbievijaus
rinkinys „Trys
lyrikos knygos“

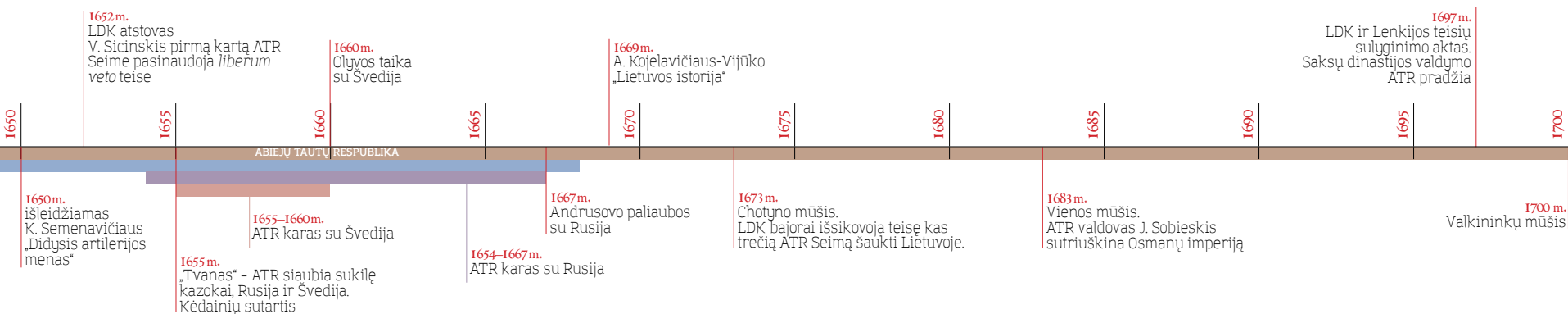
1632–1634 m.
ATR karas su Rusija dėl
Smolensko

1636 m.
„Elenos pagrobimas“ –
pirmoji opera Lietuvoje

◀ Abiejų Tautų Respublikos valdovas Zigmantas Vaza (1620 m. P. Soutmano portreto fragmentas) ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė bei Lenkijos karalienė Ona Jogailaitė su valdžios insignijomis (1575 m. M. Koberio paveikslo fragmentas).

▲ „Skargos pamokslas“ – 1864 m. J. Mateikos paveikslas vaizduoja įžymų LDK kontrreformacijos veikėją, pirmąjį Vilniaus universiteto rektorių jėzuitą P. Skargą, sakantį ugninę kalbą, kurioje kritikuoja ATR bajorų auksines laisves. Sostie matyti ATR valdovas Zigmantas Vaza. Aukščiau sudėjusi rankas meldžiasi Ona Jogailaitė. Priešais numestą pirštinę – trys nesėkmingo ginkluoto maišto prieš karalių organizatoriai, tarp jų ir Vilniaus kaštelionas protestantas Jonušas Radvila.

LIETUVIŠKA EUROPOS DINASTIJA

Kazimiero Jogailaičio žmona, Lietuvos didžioji kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė Elžbieta Habsburgaitė pagimdė 6 sūnus ir 7 dukteris, iš jų 5 ištekėjo už įtakingų Europos valdovų bei kilmingųjų. Elžbieta vadinama Karalių motina, nes keturi sūnūs tapo Lenkijos, Čekijos, Vengrijos karaliais ir Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais, vienas – Katalikų bažnyčios kardinolu, o dar vienas paskelbtas šventuoju. Gausūs palikuonys ir sėkmingos jų vedybos iškėlė Jogailaičius į europinių valdovų dinastijų gretas. XV a. pab. – XVI a. pr. Jogailaičiai vienu metu valdė beveik visą Rytų Europą, net keturias dideles valstybes: Lietuvą, Lenkiją, Vengriją ir Čekiją. Vasaline priklausomybe buvo susieta Kryžiuočių valstybė Prūsijoje, vėliau Livonija. Pietuose į Jogailaičių įtaką pateko Valakija ir Moldavija. Jogailaičiai tapo viena galingiausių Europos dinastijų ir konkuravo su Habsburgais, su kuriais per vedybas artimai giminiavosi. Jei ne Vengrijos, Kroatijos ir Čekijos karaliaus Liudviko II Jogailaičio žūtis Mohačo kautynėse su turkais osmanais, dinastijai būtų atsivėrusios durys ir į Šv. Romos imperatorių sostus. Skirtingas valstybes valdantys Jogailaičiai kiekvienas paisė

asmeninių interesų ir net nebuvo susitikę. Jogailaičių valdomos Lenkija ir Lietuva tapo reikšminga politine jėga Vidurio bei Rytų Europoje. Jos galutinai atrėmė Kryžiuočių ordino pavojų, sustabdė totorių ir turkų osmanų skverbimąsi, gynė valstybės rytines sienas nuo vis stiprėjančios Maskvos. Jogailaičiai rūpinosi savo valdžios ir dinastijos atrama LDK, skatino Vakarų Europos kultūros, ūkio ir technikos naujovių sklaidą. Pasak LDK kanclerio Alberto Goštauto, „karaliaus vaikų bendra tėvynė“ Didžioji Kunigaikštystė buvo vienintelė šalis, kurioje jiems garantuotas valdovų sostas. Čia daugiausia laiko praleido Kazimiero sūnus, lietuviškai jau nekalbantis, bet suprantantis didysis kunigaikštis Aleksandras. Istorikų nustatytas kelionių maršrutas liudija, kad jis atsisakė pirmtakų tradicijos valdyti nuolat keliaudamas po šalį ir didžiąją laiko dalį praleido valstybės centre – Vilniuje. Čia įsikūrė jo dvaras, kurį sudarė 1000 žmonių: raštininkai, tarnai, gydytojai, dvasininkai, įvairūs pareigūnai, sargybiniai, muzikantai, juokdariai, virėjai. Aleksandras Jogailaitis vienintelis iš Lenkijos karalių palaidotas Vilniaus katedroje.

▲ Salado tipo Vengrijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio anūko Liudviko Jogailaičio šalmas. Pagamintas Augsburgio Vokietijoje meistrų. XVI a. pradžia.

▲ Kazimiero Jogailaičio dukters Jadvygos Jogailaitės ir Vitelsbachų dinastijos Bavarijos kunigaikščio Jurgio Turtingojo vestuvės. 1475 m. XIX a. pab. vokiečių dailininkų paveikslas.

▲ Jogailaičių valdos ir dinastiniai ryšiai Europoje. XV a. pab. – XVI a. pr.

◀ Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos genealoginis medis. Iš 1521 m. Krokuvoje išleisto Justo Liudviko Decijaus veikalo „Jagellorum familia liber II“.

Prašmatniausia vėlyvųjų viduramžių puota

1475 m. lapkritį į aštuoniolikmetės Jadvygos Jogailaitės ir dvidešimtmečio Jurgio Turtingojo vestuves susirinko dešimtys tūkstančių svečių. Po dinastijų atstovų derybų Krokuvoje paskelbtos vedybos buvo svarbios politškai, leido sudaryti sąjungą prieš Osmanų imperiją „taikos ir krikščioniško pasaulio naudai“. Sutauktiniui atiteko įspūdingas Kazimiero Jogailaičio dukters kraitis – 32 tūkst. guldenų (prilygsta apie 6,5 mln. eurų). Vedybų ceremonija ir šventė po jos su eisenomis, karnavalais, puotomis, riterių turnyrais, vaidinimais, žaidimais vyko Landshuto mieste Bavarijoje, Vokietijoje. Pasak liudininkų, per kelias dienas besilinksminantieji suvalgė tiek nemokamai dalijamo maisto ir išgėrė gėrimų, kiek visa Bavarija per metus. Sąskaitų knygoje rašoma apie patiektus 300 jaučių, 285 kiaules, 40 tūkst. vištų, 220 cnt lydytų taukų, 7 cnt ryžių, 200 tūkst. kiaušinių. Beveik 60 tūkst. guldenų kainuojančios linksmybės tapo prašmatniausia vėlyvųjų viduramžių puota. XIX a. pab. ji buvo pakartotinai suvaidinta ir virto tradicine Landshuto miesto švente, viena didžiausių Vokietijoje ir Europoje.

◀ Lenkijos ir Lietuvos valdovo Žygimanto Senojo kalavijas, naudotas pakėlimo į riterius ceremonijoje. XVI a. pradžia.

LITE IR LITVAKAI

„Mes, Aleksandras, arba Vytautas, Dievo malone Lietuvos didysis kunigaikštis ... visiems aukščiau išvardintiems žydams, gyvenantiems šioje mūsų valstybėje, suteikėme toliau šiame mūsų rašte surašytas teises bei laisves“, – rašoma 1388 m. valdovo privilegijoje. Krikščioniškoje Europoje persekiotai tautai Lietuvoje suteikta tikėjimo laisvė, garantuota gyvybės ir turto apsauga. Žydų bendruomenės turėjo savivaldą kahalus, rinko mokesčius, teisė, išlaikė mokyklas, maldos namus – sinagogas, steigė labdaros brolijas, rūpinosi našlėmis ir našlaičiais. Prie aškenazių (Aškenazu viduramžiais hebrajų kalba vadinta Vokietija) priskiriami LDK žydai vartojo dvi kalbas. Hebrajų kalba, dar vadinama šventąja, buvo rašomi religiniai tekstai, vyko pamaldos. Kasdieniam bendravimui vartota jidiš kalba, sukurta iš vokiečių tarmių su hebrajų, aramėjų, slavų ir romanų kalbų elementais. Žinių apie kitatikius stoka bei žydų prekybinės konkurencijos baimė retkarčiais kurstė įtampą tarp žydų ir LDK krikščionių. Buitinio antisemitizmo pasitaikė, tačiau nei žudynių, nei organizuotų pogromų Lite jidiš kalba vadinamoje Lietuvoje nevyko. Valdovų privilegijos draudė nepagrįstai kaltinti žydus. Liudytojai privalėjo įrodyti kaltę, antraip kaltintojams grėsė mirtis. Žydai nuo XIV iki XVIII a.

pagalito visoje LDK teritorijoje. Kai kuriuose miestuose ir miesteliuose jie sudarė daugiau nei pusę gyventojų. Litvakais vadinami žydai nesimaišė su kitų LDK tautų gyventojais ir gyveno uždara gyvenimą, pagal savo senuosius papročius. Daugumoje miestų ir miestelių žydai sudarė daugiau nei pusę gyventojų. Jie nesimaišė su vietos gyventojais ir gyveno uždara gyvenimą, pagal savo senuosius papročius. Žydams drausta verstis žemdirbyste, jie daugiausia užsiėmė prekyba, amatais, pinigų skolinimu, laikė smukles. Šimtmečius žydų kultūra sudarė nemenką visuomenės ir svarią Lietuvos kultūros dalį, be kurios neįmanoma įsivaizduoti šalies istorijos. Pasaulinę šlovę pelnė litvakai: smuiko virtuosas Jaša Heifecas, filosofas Emanuelis Levinas, skulptorius Žakas Lipšicas, dailininkai Markas Šagalas, Chaimas Sutas. Nobelio premijos laureatais tapo mokslininkai Aaronas Klugas, Endriu Šelis. Gydytojo Cemacho Šabado veikla įkvėpė rusų rašytoją Kornejų Čiukovskį sukurti pasaką apie gerąjį daktarą Aiskaudą. Holokausto tragediją išgyvenę litvakai prisidėjo prie Izraelio valstybės kūrimo, tapo svarbiais valstybės pareigūnais, politikais, kultūros ir meno veikėjais. Po visą pasaulį šiandien išsibarstę litvakų palikuonys didžiuojasi savo protėvių Tėvyne.

▲ Žygimanto Senojo 1507 m. privilegija (1388 m. Vytauto Didžiojo privilegijos Brastos žydų bendruomenei patvirtinimas) visiems LDK žydams.

▼ Žydų vestuvės. V. Smakausko XIX a. vid. paveikslas.

▲ „Mėlynas namas“ – pasaulinio garso dailininko litvako M. Šagalo paveikslas su tipišku buv. LDK kraštovaizdžiu. 1917 metai.

▲ Vienas įžymiausių XX a. smuiko virtuozų iš Vilniaus kilęs J. Heifecas (1907-1987).

▲ Žydų atėjimas į Lietuvą XIV-XV amžius.

Iš L. Jucevičiaus atsiminimų apie mugę Šiluvoje. XIX a. I pusė

Ten apie žydų parduotuves, apspitusios it musės, pilkos kaimo moterys drobiniais sijonais ir perka sau skarele. Pardavėjai rodo joms visa, ką tik turi, ir kits už kitą giria savo prekes.

– Oi, kaip gražu! Oi, kaip tau pritiks! Tu dabar visiškai į save nebepanaši, tu dabar atrodei kaip kokia panelė! Ne, še, imk tą skarelę, aš tokią pačią vakar pardaviau poniai maršalkienei.

– Tai aš nepirksiu, – sako sodietė, – aš su poniom lygintis nenoriu.

– Na! O kuo tu prastesnė už ponią maršalkienę? Tau ta skarelė daug geriau pritinka ne kaip jai, ji su šilkais, su perlais, su deimantais atrodo kaip kokia grafienė. Na, kam sau gailėti, jei ponas Dievas tave tokią gražią sukūrė. Tau tik rūmuose gyventi. Še, imk tą skarelę, nesigailėsi, – atmink mano žodį, kaip tave tokią išsipusčiusią pamatys koks ponaitis – tuoj patiks ir ves.

Mergina, nuo pagyrų apkvaitusi, perka su džiaugsmu.

L. A. Jucevičius. Raštai. Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Vilnius, 1959, p. 377

▲ Gydytojo C. Šabado ir mergaitės su kačiuku skulptūrinė kompozicija. Autorius R. Kvintas. 2007 metai.

◀ Iš Druskininkų kilusio litvako pasaulinio garso skulptoriaus Ž. Lipšico ir jo žmonos Bertos portretas, 1926 m. nutapytas modernisto A. Modiljanio.

ORŠOS TRIUMFAS

„Čia 1533 m. palaidotas Konstantinas Ivanovičius, Ostrogo kunigaikštis, Trakų vaivada, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmonas, po daugybės pergalių mirties įveiktas, sulaukęs 70 metų... Jis pasiekė 63 kruvinas pergales prieš Maskvą ir totorius, krauju aplaistytos Rosė, Dniepras ir Olšanka, atnaujino ir pastatė daug pilių, daug vienuolynų, daug šventų cerkvių, kurias Ostrogiškių kunigaikštystėje ir LDK sostinėje Vilniuje pastatė. ... Paliko paliegusiems prieglaudas, vaikams mokyklas, Marso akademijos riteriams ietis su kardais“, – bylojo XVI a. epitafija prašmatnaus renesansinio antkapio Kijevo Pečioros Laurų vienuolyno Ėmimo į dangų sobore. Pašlovinimas skirtas čia palaidotam vienam iš garsiausių Lietuvos istorijos karvedžių, Antruoju Hanibalu, Rusios Scipionu amžininkų vadinamam Konstantinui Ivanovičiui Ostrogiškiui. Stačiatikis rusėnų kilmės kunigaikštis grūdinosi nesėkminguose LDK karuose su Maskva. Po pralaimėto Vedrošos mūšio patyrė maskvėnų nelaisvę. Etmono triumfo diena išaušo 1514 m. Liepos pabaigoje po ilgos apgulties ir išdavystės maskvėnai užėmė itin svarbų šalies gynybai Smolensko miestą-tvirtovę. Apie 80 tūkstančių karių priešų armijai atsivėrė kelias į LDK gilumą. Skubiai surinkta šauktinė bajorų kariuomenė, sustiprinta lenkų sun-

kiai šarvuota kavalerija ir samdytais pėstininkais, rugsėjo 8-osios rytą ties Orša (dab. Baltarusia) staigiai persikėlė per Dneprą ir užtvėrė kelią Maskvos kariuomenei. Pergalę prieš dvigubai didesnes maskvėnų pajėgas lėmė karių narsa ir K. Ostrogiškio karvedžio talentas. Lietuvių lengvoji kavalerija imitavo bėgimą, kuriuo priešai įvilio ti į muškietomis ginkluotų pėstininkų bei artilerijos pasala. „Drebėjo dangus, žemė, kalvos, o Maskva krito, nes atsakyti tokia ugnimi negalėjo“ – pabūklų ugnis nušlavė puolančiuosius, o lietuvių ir lenkų raitijos ataka sutrikusius ir išblaškytus maskvėnus privertė bėgti „tarsi gyvulius per visus laukus su baisiomis žudynėmis“. Į nelaisvę pateko tūkstančiai, tarp jų ir vadas Ivanas Čeliadninas, kurį caras Vasilijus III, kaip ir kitus belaisvius, atsisakė išpirkti. Garsas apie šią lietuvių ginklo pergalę pasklido po visą Europą. Sudarius paliaubas, net 40 metų Maskva nedrįso pulti Lietuvos, tai leido Lietuvai atsigauti ir sustiprėti. Pažymint pergalę, Vilniuje surengtos triumfo eitynės, per kurias gyventojams demonstruoti belaisviai ir trofėjai, ginklai, auksas, o paimitos priešų vėliavos pakabinotos Vilniaus katedroje. Eitynių liudininkai garsieji sostinės Aušros (Medininkų) vartai iš pradžių vadinti „Ostrožskije varota“ (Ostrogiškio vartai). K. Ostrogiškio pergalė tapo itin svarbia baltarusių bei ukrainiečių tautinės savimonės dalimi, pasipriešinimo Maskvos tironijai simboliu.

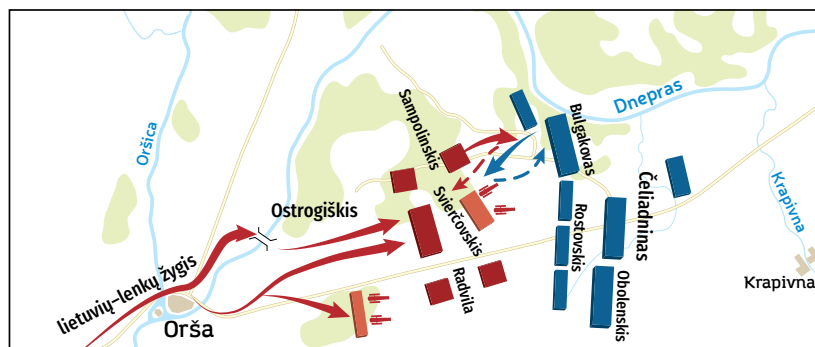
▶ XVI a. pr. LDK didiko Jurgio Radvilos, vadinto Lietuvos Herakliu, šarvai. Mūšyje jis vadovavo lietuvių kavalerijai.

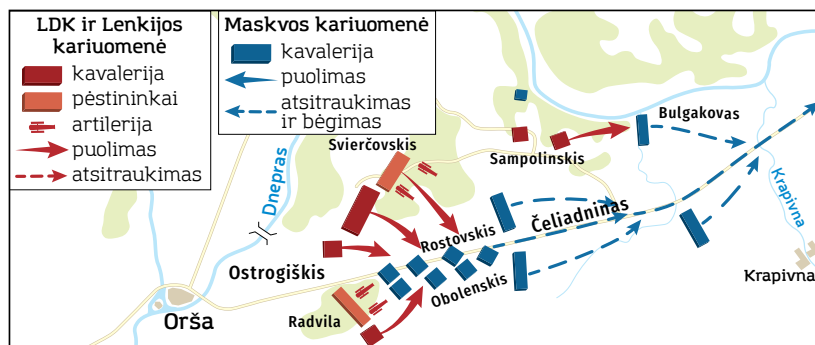
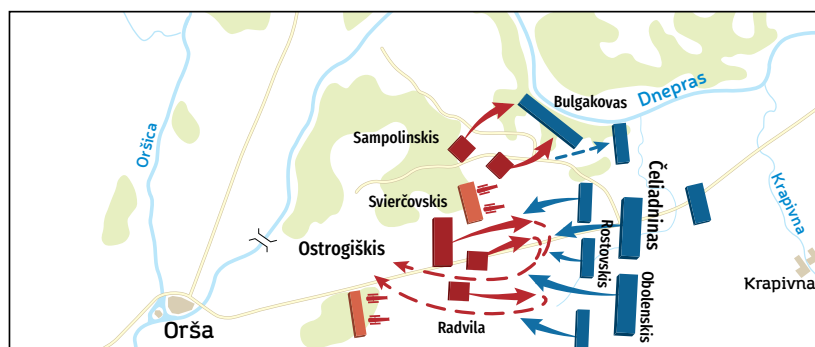

◀ Rekonstruotas K. Ostrogiškio antkapis Kijevo Pečioros Laurų vienuolyno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų sobore. Originalą 1941 m. rudenį susprogdino raudonarmiečiai.

▼ LDK ir Lenkijos kariuomenės Oršos mūšyje triuškina maskvėnus. XVI a. Hanso Krela paveikslo fragmentas.

◀ 1514 m. rugsėjo 8 d. Oršos mūšio schema.

XVI a. M. Bielskio „Lenkijos kronika“ apie Oršos mūšį

Mūsiškiai, perėję upę, išsirikiavo, bet maskvėnai atvirų kautynių vengė ir iš tos vietos atsitraukė. Nenorėdami, kad maskvėnai pabėgtų, paskui juos su patrankomis nuskubėjo. Lietuviai laikė dešinį sparną, o lenkai – kairį, pėstininkai bei šauliai į savo vietas sustojo. Maskvėnai norėjo mūsiškius apsupti ir geriausius būrius pastatė priekyje. Patrankų neturėjo, o patys buvo labai apsikrovę. Po to pulkai kautis pradėjo: trenksmas, šauksmai, maldavimai, šūviai, ginklų žvangesys, būgnai, kovos trimitai, kurių vien tik maskvėnai turėjo penkis šimtus. Kai jau iš abiejų pusių visomis išgalėmis vyko kova dėl pergalės, lenkų karaliaus žmonės ir narsumu, ir vikrumu Maskvą daug pralenkė, be to, juos patrankininkai gerai parėmė ir nemažai žalos aniams padarė. Dėl to jų būriai bėgti pradėjo. Mūsiškiai bėgančius mušė, kapojo, badė.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 65.

LAISVĖS SALA BAUDŽIAVOS VANDENYNE

„Tikroji tauta, aš turiu omenyje tuos milijonus darbinių gyvulių žmogaus pavidalu, kuriems čia paprasčiausiai atimtos visos žmogaus teisės, nors sudaro jos didžiausią dalį, toji tauta dabar tikrai dėl seniai trunkančios vergovės nusmukusi į tokią gyvuliškumo ir bejausmiškumo, neaprašomo tingumo ir kvailų kvailiausio nežinojimo pakopą, iš kokios ji gal ir per šimtą metų nepakiltų iki kitų Europos kraštų prastuomenės lygio.“ Taip LDK valstiečių padėtį apibūdino užsienietis Vilniaus universiteto profesorius Georgas Forsteris. Vilčių palengvinti baudžiauninkų naštą teikė plintančios luomų lygybę kėlusios apšvietos idėjos. Lyg laisvės sala baudžios vandenyne Abiejų Tautų Respublikoje išgarsėjo nykštukinės valstybės dydžio 3000 ha ploto LDK dvarininko Pauliaus Ksavero Bžostovskio įkurta ir jo vardu pavadinta Paulavos respublika. Merkinėje (dab. Šalčininkų r.) įsigyto dvaro valstiečiams jis suteikė asmeninę laisvę, o žemę perdavė paveldimam naudojimui. Paulavą valdė prezidentas – pats dvaro savininkas – ir valstiečių seimas. 800 piliečių turinti respublika naudojo savo vėliavą, herbą, antspaudą, buvo netgi uniformuota bei ginkluota valstiečių milicija. „Tikslingomis reformomis,

protingu vadovavimu į švietimą, į tikrą laimę ir laisvę“ šūkiu besivadovaujantis P. K. Bžostovskis rūpinosi piliečių lavinimu. Įsteigė pradinę mokyklą vaikams ir moterims. Sėkmingai ūkininkaujantieji skatinami premijomis, kviečiami pietų su ponais, apdovanojami ypatingais ženklais – specialiomis kepurėmis. Kadaisė apleistas Merkinės dvaras tapo pavyzdinis. Atsisakius nenašaus baudžiavinio ūkininkavimo, pajamos padidėjo kelis kartus. 80 % Paulavos gyventojų mokėjo skaityti ir rašyti. Sužavėti eksperimento sėkmės čia lankėsi žmonės iš visos Europos. Tuo metu sakytą, kad valstybėje yra trys respublikos: Lenkijos, Lietuvos ir Paulavos. Tai liudijo ir oficialus respubliką bei jos konstituciją pripažinęs Ketverių metų seimo nutarimas. Paulavai tapti Lietuvos Monaku sutrukdė Rusijos imperijos užmačios. Per T. Kosciuškos sukilimą fortifikuotus, pabūklų saugomus dvaro rūmus sėkmingai nuo Rusijos kariuomenės apgynė valstiečių milicija. Deja, prieš gausesnį priešą nepavyko atsilaikyti, tik 25 metus gyvavusi Paulavos respublika sunaikinta. Lietuvai patekus į despotiškos Rusijos imperijos rankas, valstiečių viltys atgauti laisvę ilgam žlugo.

▲ P. K. Bžostovskis. XVIII a. pab. F. K. Fabrė paveikslas. Liūdintis savininkas ir nugriuvusi kolona simbolizuoja žlugusią ATR, toluoje degantis dvaro pastatai – sunaikintą Paulavos respubliką.

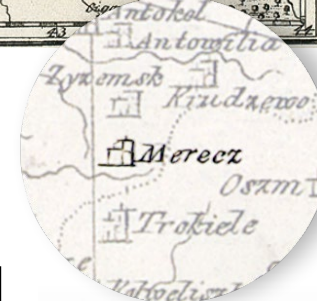
▲ Paulavos dvaro rūmų liekanos ir rūmai XX a. pr. ir XXI a. pr. nuotraukose.

◀ 1795 m. Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslas „Laisvių suteikimas Paulavos valstiečiams 1769 m.“.

▼ Paulavos valstiečiai Vilniaus vaivadijoje. 1795 m. Karlo Antoninio graviūra. Šalia laukuose dirbančių tėvų vaizduojami knygas skaitantys valstiečių vaikai, taip pat ginkluotųjų pajėgų – milicijos – muškietos.

▲ Merkinės dvaras (Paulavos respublika). 1789 m. LDK žemėlapyje.

Bajoras Mauricijus Pranciškus Karpis apie ATR visuomenę

Dėkui dangui, manęs, laisvo nuo visų bajoriškajam luomui būdingų prietarų, nekamuoja kilmės chimera. Nematau tarp savęs ir savojo valstiečio kitokios skirtybės, o tik tokią, kurią lėmė aklas likimas, kurį gailiai baru ir priekaištauju dėl jo keistumo.

B. Genzelis. Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje. Vilnius, Vaga, 2005, p. 106.